

PITANJE MEĐIMURJA U REDARSTVENO-OBAVJEŠTAJNIM ODNOSIMA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I KRALJEVINE MAĐARSKE U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Davor Kovačić *

UDK: 351.74(497.5 Međimurje:439)“1941/1945”
355.40(497.5 Međimurje:439)“1941/1945”

Stručni rad

Primljeno: 14.X.2010.

Prihvaćeno: 8.III.2011.

Sažetak

U radu se na temelju dostupnih arhivskih izvora i postojeće literature istražuje redarstveno-obavještajni odnos Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Mađarske u Drugom svjetskom ratu poglavito u pitanju Međimurja. Odnosi dviju susjednih država bili su zategnuti zbog mađarskog zauzimanja Međimurja (kao i hrvatskog dijela Baranje). Zbog toga nije bilo međusobne suradnje u pitanjima redarstvene odnosno policijsko-obavještajne službe, iako je bilo pokušaja da se oni uspostave, prije svega na lokalnoj razini. Vlasti NDH su mađarsku redarstvenu, odnosno policijsko-obavještajnu službu kao i njemačku i talijansku tretirale kao neprijateljsku. Tek pred kraj Drugoga svjetskog rata pod utjecajem Nijemaca dogovorena je međusobna suradnja, ali ubrzo su se obje države počele urušavati te su doživjele konačan slom.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Međimurje, Kraljevina Mađarska, redarstvo, obavještajna služba.

UVOD

Još za vrijeme emigracije u Italiji dr. Ante Pavelić se nastojao povezati sa svim političkim snagama kojima je bio cilj destabilizacija i razbijanje Kraljevine Jugoslavije. Upravo na toj osnovi došlo je do zbližavanja ustaša i političkih vođa u Budimpešti. Mađarska je željela reviziju Trianonskog sporazuma, razbijanje jugoslavenske države i priključenje nekih njezinih područja, a s druge strane dr. Ante Pavelić je htio dobiti mađarsku potporu za ostvarenje hrvatske države. Nekoliko godina prije uspostave NDH veliki broj ustaša nalazio je utočište i mjesto djelovanja u Horthyjevoj Mađar-

* Dr.sc. Davor Kovačić (dkovacic@isp.hr) uposlen je u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Autor je knjige *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

skoj. Tijekom prosinca 1931. godine Gustav Perčec, toleriran od mađarskih vlasti, organizirao je ustaški centar na Janka Pusztu u Mađarskoj.

Nakon što je 27. ožujka 1941. godine državnim udarom oborena jugoslavenska vlada Cvetković-Maček u Berlinu je održana sjednica cjelokupnog njemačkog političkog i vojnog vodstva, za vrijeme koje je Hitler izdao direktive i zapovijed za razbijanje Jugoslavije. U tim direktivama nalazi se i odredba o uspostavi "Države Hrvatske". U zapisniku s te sjednice između ostalog se kaže: "Rat protiv Jugoslavije bit će vrlo popularan u Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj, jer će se tim državama obećati teritorijalni dobitci. Jadranska obala Italiji, Banat Mađarskoj, i Makedonija Bugarskoj." Kako bi izbjegli oružani sukob između Mađara i Rumunja, Nijemci su Banat u travnju 1941. godine privremeno stavili pod svoju upravu (Mihanović, 2001.:330).

Hitler je nakon sjednice odmah pozvao k sebi mađarskog poslanika Sztojaya i predao mu jednu poruku za regenta Mađarske, admirala Miklòsa Horthyja: "Jugoslavija će biti uništena jer je javno odbila politiku suradnje s Osovinom. Veći dio njemačkih oružanih snaga morat će proći kroz Mađarsku, ali glavna navala neće uslijediti s mađarskog sektora. Tu će mađarska vojska trebati intervenirati i kao nagradu za svoju suradnju Mađarska će moći zaposjesti sva ona stara područja, koja je jednom prilikom bila prisiljena prepustiti Jugoslaviji. Stvar je hitna. Traži se žuran i jasan odgovor." To je tekst Hitlerove poruke admiralu Horthyju, prema knjizi koju je napisao poznati mađarski političar Ullein-Reviczky *Guerre allemande – paix russe* (str. 89.) Admiral Horthy u svojoj knjizi *Ein Leben für Ungarn* (str. 226), piše da je Hitler ponudio "one mađarske predjele, koje smo 1918. morali odstupiti Kraljevini SHS". Njemačkoj je područje Mađarske kao operativna baza protiv Jugoslavije bilo neophodno potrebno za brzi uspjeh vojnog pothvata na Balkanu.

ODNOSI NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I KRALJEVINE MAĐARSKE U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Međimurje je 1918. godine priključeno Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca što je bilo posljedica poraza Centralnih sila u Prvom svjetskom ratu te raspada Austro-Ugarske i nestanka jedinstvene cjeline zemalja Krune sv. Stjepana. Na početku rata, već 6. travnja 1941. godine, jugoslavenska je vojska bez borbe napustila Međimurje. Dan poslije tamo su ušli Nijemci, a lokalne ustaše su 8. travnja 1941. oformili Ustaški stožer za Međimurje i počeli preuzimati stvar u svoje ruke te je Teodor Košak, prvoborac ustaškog pokreta u Čakovcu, proglasio uspostavu NDH. S druge strane, aktivna promađarska skupina u Međimurju započela je tražiti mađarsku okupaciju Međimurja. Među njima je uz etničke Mađare bio i dosta velik broj "mađarona" tj. osoba hrvatskog podrijetla koje su prigrlile mađarsku nacionalnu ideju. Naime, bilo je pokušaja da se hrvatske postrojbe osnuju i u Međimurju. Pukovnik Egon Škrinjar 16. travnja 1941. godine razgovarao je s mađarskim zapovjednikom u Čakovcu i izjavio mu "da je formiranje hrvatskih jedinica odobreno od njene vlade i da ne čini poteškoće" (Građa, knj. I, 1981.:22).

Mađarska je bez pristanka vlasti NDH pripojila Međimurje 16. travnja 1941. godine (Hutinec, 2005.:283).

Nakon prijelaza jugoslavenske granice 11. travnja 1941. godine, Mađarska vojska okupirala je Baranju koja je zajedno s Međimurjem uključena u mađarski upravni sustav. Dio Baranje u kojem je većinsko stanovništvo bilo hrvatsko priključen je ostalim dijelovima istoimene županije sa sjedištem u Pečuhu (Jelić, 1978.).

U zaposjednutim područjima mađarske su vlasti odmah poduzele mjere u duhu mađarizacije: uspostavu nove uprave, uvođenje mađarskog jezika kao službenog jezika u upravi i nastavnog jezika u školama i druge mjere. Pripojenje Međimurja i hrvatskog dijela Baranje Mađarskoj ogorčilo je vlasti NDH jer se radilo o hrvatskim povijesnim i etničkim područjima. Zagreb je najteže pogodio gubitak Međimurja u kojem je živjelo prema pouzdanim statistikama više od devedeset posto hrvatskog stanovništva. U Međimurju Mađari su reaktivirali tezu iz 19. stoljeća o posebnom "megyimurskom narodu", s pomoću koje je Mađarska nastojala otrgnuti Međimurce iz korpusa hrvatske nacije. Nakon ukidanja vojne uprave Međimurje je upravno (administrativno) ušlo u sastav Zaladske županije. Mađarski i "megyimurski" jezik uvedeni su u škole, s tendencijom postupnog prelaska na mađarski. Toponimi su izmijenjeni iz hrvatskih u mađarske varijante, a povijesno pamćenje nastojalo se uskladiti s mađarskom nacionalističkom ideologijom – njegovan je kult Nikole Čakovečkog i mađarske revolucije 1848. godine. Hrvatstvo Međimurja negiralo se u svakoj prilici. Kao organ mađarske okupacijske vlasti izlazio je i list *Muraköz – Megyimurje* (1941.-1943.), (Hutinec, 2005.:286).

Odmah nakon okupacije mađarske su vlasti uhićivale stanovnike Međimurja koji su bili protiv uspostave mađarske vlasti u tom hrvatskom kraju. Tako je u svibnju 1941. godine Zapovjedništvo 3. korpusa u Szombatelyu molilo odobrenje od Ministarstva obrane Mađarske da se 80 uhićenih civila iz Međimurja, "koji su huškali u prilog prisjedinjenja Hrvatskoj, a koji su s mađarske točke gledišta neprihvatljivi", zbog skućenog prostora, privremeno smjesti, "odvojeno od Srba, ratnih zarobljenika, u logor ratnih zarobljenika u Sarvaru" (Građa, knj. I, 1981.:37). Osim uhićivanja bilo je i slučajeva ubojstva međimurskih Hrvata od strane mađarske vojske. Tako su u studenom 1941. godine na putu iz Nedelišća prema Svibovcu mađarski vojnici ubili Hrvata iz Međimurja Miju Željeznaka iz sela Kreštanovac, a Miju Juraneca iz Novog sela kod Čakovca teško ranili te se nalazio u bolnici u Čakovcu.¹ Premda nije naveden razlog njihova ubojstva i teškog ranjavanja za pretpostaviti je da su napadnuti zbog protumađarske djelatnosti koje su mađarske vlasti oštro sprečavale.

U vladajućim krugovima u Budimpešti izrađeni su kartografski planovi o proširenju Mađarske na hrvatska područja, uključujući i jedan koridor preko Hrvatske prema Rijeci kao "mađarskoj državnoj luci". U budućnosti je bilo predviđeno da se dio morske obale od grada Rijeke do ušća rijeke Zrmanje ponovno nazove "Mađarsko primorje". Uskoro nakon proglašenja, NDH je nekoliko puta i u različitoj formi uputila bezuspješne diplomatske prosvjede i zahtijevala povratak svojih područja (Mihanović, 2001.:329).

¹ Hrvatski državni arhiv, (HDA), Zbirka izvornog gradiva Nezavisne Države Hrvatske (ZIG NDH), III-10, kut. 158, 1-5.

Na sjednici Ministarskog vijeća Mađarske o pitanju državnopravne pripadnosti Međimurja 21. travnja 1941. godine u Budimpešti je istaknuto da se u Čakovcu posljednjih dana dogodilo više incidenata. Navedeno je da su službene vlasti NDH svoje žalbe podnijele i pismeno te da se s hrvatske strane situacija zaoštava. Spomenuto je i da se time rukovodi i tamošnje katoličko svećenstvo. Ministarsko vijeće je smatralo da zbog velikog neraspoloženja koje je kod Hrvata izazvao ulazak vojske Kraljevine Mađarske u Međimurje, pregovori s Hrvatskom vladom trebaju hitno početi. Ministarski savjet dao je mađarskoj vladi, koja je trebala otputovati u Zagreb radi pregovora s hrvatskom vladom sljedeće upute: "1. U principu Međimurje zadržati pod našim suverenitetom, međutim, potpunu administraciju privremenog karaktera nad ovim teritorijem, bilo na određeno duže vrijeme, bilo na neodređeno vrijeme, možemo prepustiti Hrvatima. 2. Na željezničku prugu koja vodi od Murakeresztura preko Čakovca do njemačke granice (odnosi se na granicu koju su Nijemci uspostavili po okupaciji i anektiranju dijela Slovenije) zadržavamo pravo faktičkog suvereniteta, tj. potpuno osiguranje tarifnog i pogonskog prava korištenja. 3. Na sličan način zadržavamo pravo za eksploataciju i preradu eventualno pronađene sirove nafte u Međimurju. 4. Po mogućnosti za prugu Gyékényes – Sušak – Rijeka, osigurati dalekosežno pravno korištenje, podrazumijevajući tu mogućnost prometa vlastitim kompozicijama, s vlastitom vučom, stvaranje skladišta pogonskog materijala, itd. 5. U luci Sušak, osigurati mogućnost stvaranja slobodne zone, odnosno slobodnih skladišta. 6. Sredinom korita Drave i Dunava ustanoviti granicu između Mađarske i Hrvatske. 7. Zajednički utvrditi princip razmjene narodnosti i spremnost dviju vlada na to da će u ovom pogledu sklopiti sporazum. 8. U Međimurju predanom na upravljanje Hrvatskoj, osigurati zaštitu mađarske imovine i nadoknadu štete učinjene od strane bivše jugoslavenske vlade. 9. U principu stvoriti sporazum za zajedničko iskopavanje korita Drave kako bi ponovo postala plovna, i da mađarski brodovi mogu saobraćati na rijeci Savi" (Građa, knj. I, 1981.:20).

Njemački ministar vanjskih poslova Joachim Ribbentrop bio je u travnju 1941. godine mišljenja da u Budimpešti postoji volja da Međimurje pripadne Hrvatskoj, a u zamjenu da Hrvatska pruži Mađarskoj specijalne olakšice za tranzitni promet prema Jadranu, gdje Mađarska računa na otvaranje svoje slobodne luke (Građa, knj. I, 1981.:22).

Zapovjednik Čakovca proklamirao je 9. srpnja 1941. godine priključenje Međimurja Mađarskoj kao konačno, a vlada NDH o tome uopće nije bila konzultirana. Na protestnu notu koju je istog dana uputila, iz Budimpešte je odgovoreno negativno, s objašnjenjem da se radi o povijesnom pravu Mađarske u pogledu Međimurja (Barić, 2003.:49). Mađarska je okupirala i anektirala hrvatsko Međimurje i jednostrano riješila pitanje Međimurja u svoju korist. Pukovnik Zsigmond Timár, vojni zapovjednik Čakovca, objavio je sljedeći proglas: "Po naredbi vrhovnog komandanta vojske Kraljevine Mađarske, noćas u 24,00 sati uvedena je vojna uprava u okruzima Čakovec i Prelog. Ovim je Međimurje konačno i za vječita vremena vraćeno Mađarskoj. Pozivam stanovništvo, da shodno ovom sretnom danu izrazi svoju radost isticanjem zastave matične zemlje. Upozoravam stanovnike gradova i sela da se ponašaju mirno i pristojno, jer ću svako narušavanje reda spriječiti najoštrijim sredstvima." Tijekom

provođenja ovog proglasa mađarska vojska je zatvorila svaki javni ured u Međimurju. Pukovnik Z. Timàr pismeno je obavijestio okružnog predstojnika Vicka Ostojića da je cjelokupnu javnu upravu ovih okruga uzeo u svoje ruke 9. srpnja 1941. godine u 24,00 i da se smatra oslobođenim od svih dotadašnjih dužnosti u okrugu. Tom prigodom Z. Timàr je također uputio hrvatskim činovnicima kratak govor u kojem je ponovljeno da "uvođenje vojne uprave konačno razrješava mnogo raspravljano pitanje pripadnosti Međimurja. Međimurje se vratilo u tisućugodišnju mađarsku zajednicu." (Građa, knj. I, 1981.:99). Ovim proglasom službeno je proglašena vojna uprava u Međimurju.

Nakon pripojenja Međimurja Mađarskoj dolazi do zategnutih odnosa jer vlasti NDH nisu nikada priznale taj čin protestirajući protiv njega i naglašavajući svoje pravo. Krivci za nepopustljivost Mađarske traženi su u vojnim krugovima, čak i u samovolji mađarskog zapovjednika Čakovca Z. Timàra koji je prema tim tvrdnjama na vlastitu ruku proglasio okupaciju Međimurja (Hutinec, 2005.:285).

U kasnijem su razdoblju i mađarski predstavnici širili takve informacije, braneci okupaciju Međimurja tvrdnjom da je do toga došlo pod pritiskom mađarske javnosti i vojnih krugova predvođenih regentom Miklòsem Horthyem.² U visokim mađarskim krugovima moglo se čuti da je NDH "nezdrav pokušaj, nezdrava državna tvorevina, koja se tobože neće moći održati, u kojoj su neprestani neredi, i koja neposredno stoji pred komunističkom revolucijom" (Kisić-Kolanović, 2003.:63). Stav službenog Berlina bio je da će se ono riješiti poslije rata na mirovnoj konferenciji.³

Odnosi između Zagreba i Budimpešte bili su gotovo zamrznuti jednako kao i oblici i djelovanje mađarske promidžbe u NDH. S obzirom na to da se hrvatski tisak odupirao mađarskoj promidžbi, nju su poticali njemački mediji koji su izlazili u Hrvatskoj, kao što je bio tjednik *Neue Ordnung* koji su uređivali njemački novinari, a koji je imao potporu i hrvatskog ministarstva vanjskih poslova. Općenito, njemački je tisak u Zagrebu promicao mađarska gledišta i perspektivu njezine politike u dogledno vrijeme (Mihanović, 2001.:350).

U izvještaju rumunjskog poslanika u Budimpešti Eugena Filottia o hrvatsko-mađarskim odnosima 13. kolovoza 1941. svome ministarstvu, navodi se "o nedovoljnom broju članaka o Mađarskoj u hrvatskom tisku te o neimenovanju poslanika na čelu

² Treba istaknuti da je Pavelić unatoč problemima oko okupacije Međimurja, povodom smrti regenta M. Horthya u emigraciji u listu *Hrvatska*, 9. II. 1957. objavio topao nekrolog u čast preminulog. Pavelić je između ostalog napisao: "Regent Horthy je bio veliki prijatelj hrvatskoga naroda te je sa svoga visokoga položaja svojedobno znatno podupirao hrvatsku oslobodilačku borbu, koju je Ustaški pokret vodio za oslobođenje hrvatskoga naroda i za uzpostavu Nezavisne Države Hrvatske, te sam imao priliku više puta biti od njega primljen u budimskom dvoru u svojstvu ustaškog Poglavnika u emigraciji. U času proglašenja Nezavisne države Hrvatske dne 10. travnja 1941., još je iste večeri dao po budimpeštanskoj krugovalnoj postaji prenašanu izjavu priznanja NDH izražavajući ujedno svoju čestitku i najbolje želje hrvatskom narodu i njegovoj slobodi i vlastitoj državnoj nezavisnosti."

³ HDA, Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP SRH SDS), 013.2/9. Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske (MVP NDH), elaborat Vladimira Židovca, kut. 22, 134.

diplomatskog predstavništva". Naime, Zagreb je u prvo vrijeme u Budimpeštu poslao otpravnika poslova, a ne veleposlanika želeći i tako naglasiti nategnute odnose nakon mađarske okupacije Međimurja. S druge strane odmah nakon uspostave NDH mađarske vlasti su u Zagreb odmah poslale svog diplomatskog veleposlanika. Mađarska je vlada među prvima priznala NDH između ostalog i da potvrdi prestanak Kraljevine Jugoslavije i time ukloni pravne prepreke za okupaciju dijela teritorija bivše Kraljevine Jugoslavije (Jonjić, 2000.:537). Mađarskim vlastima je bilo stalo da Hrvatska u Budimpešti ima akreditiranog veleposlanika, a ne otpravnika poslova jer se stupanj prijateljstva i suradnje između država ocjenjuje i rangom međusobno prihvaćenih diplomata. Tadašnji ministar vanjskih poslova NDH Mladen Lorković ocjenjivao je "da se naši odnosi s Mađarskom nalaze u beznadnom položaju." Prisiljeni smo ostati u zadržci glede mađarskog pitanja, pokazujući pasivan otpor. Ne želimo stalno primati njihove prijedloge o stvaranju tzv. prijateljske atmosfere, na osnovi koje bismo mogli tobože olakšati rješavanje pitanja Međimurja. Mi stojimo na polazištu da je pitanje rješavanja Međimurja preduvjet stvaranja prijateljske atmosfere". (Mihanović, 2001.:336).

Vlada NDH je, ne zaoštravajući dalje odnose s Mađarskom, ipak 3. prosinca 1941. godine u Budimpešti potpisala sporazum oko "uređenja pograničnog prometa". Zbog Međimurja između NDH i Mađarske bilo je još povremenih napetosti do kojih je dolazilo zbog verbalnih izjava pojedinih ustaških dužnosnika da Međimurje pripada NDH. Najviši dužnosnici NDH, na čelu s poglavnikom Pavelićem, mađarsku okupaciju nisu smatrali legalnom (Jelić-Butić, 1977.:94). Tako je poglavnik Pavelić u govoru članovima društva „Hrvatski domobranci za oslobođenje Međimurja 1918/19“ dana 13. studenog 1941. godine, koji je objavljen u svim dnevnim listovima, između ostalog rekao: "Oslobođenje Međimurja, koje je uslijedilo nešto prije 20 godina, događaj iako u malom okviru, imao je veliko poviestno značenje, jer su hrvatski vojnici i u danima hrvatske tragedije ostali vjerni duhu svojih pređa i junačkim predajama hrvatskoga naroda i onda, kad je među intelektualcima zavladao nehaj prema vlastitom narodu, vlastitoj domovini (...) Vi ste ga srcem, desnicom i oružjem priklopili materi zemlji." Pozivajući se između ostalog i na taj poglavnikov govor, Glavni odbor „Hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918/19“ u ožujku 1942. godine podnio je, na temelju Zakonske odredbe o osnutku "Spomen-znaka na uspostavu NDH" od 9. III. 1942. godine, Uredu za odlikovanja kod "Županstva pri Poglavniku" prijedlog odnosno molbu za dobivanje tog odličja. Međutim, na poledini te molbe odnosno prijedloga uz pečat "Županstva pri Poglavniku" - Ured za odlikovanja s datumom 8. travnja 1942. godine rukom je napisano: "Svojedobno bilo je Međimurje 'oslobođeno' za SHS, ali ne za NDH. Radi toga prijedlog ne dolazi u obzir."⁴

⁴ HDA, ZIG NDH, III-4, kut. 158, 959. "Spomen-znak za uspostavu NDH" od srebra dodjeljivao se osobama koje su u vrijeme prije 20. listopada 1934. sudjelovale u radu za oslobađanje hrvatskog naroda i uspostavu NDH. "Spomen-znak za uspostavu NDH" od bronce dodjeljivan je osobama koje su u takvom radu sudjelovale poslije 20. listopada 1934. pa sve do 1941. odnosno uspostave NDH. Naime, u listopadu 1943. godine u Marseilleu izveden je atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića. Začetnici i organizatori atentata bili su dr. Ante Pavelić i Eugen Dido Kvaternik..

U Budimpešti je otpravnikom poslova hrvatskog poslanstva u Budimpešti prvo bio imenovan Ervin Sarkotić (sin nekadašnjeg austrijskog generala), ali je već nekoliko tjedana poslije na to mjesto došao Ivo pl. Gaj (unuk Ljudevita Gaja). U studenom 1941. godine izrazio je nezadovoljstvo vlasti NDH prema mađarskoj politici. Početkom 1942. godine Pavelić je na nagovor tadašnjeg ministra vanjskih poslova Mladena Lorkovića, Ivu pl. Gaja imenovao hrvatskim diplomatskim veleposlanikom u Mađarskoj i on je ostao na tom položaju do lipnja 1943. Tako je u izvještaju od 14. veljače 1942. Gaj izvještavao Ministarstvo vanjskih poslova u Zagrebu o tome da Mađari u svakom pogledu nastoje što brže mađarizirati hrvatsko stanovništvo u Međimurju, naročito školsku mladež. Izvijestio je da je ministar nastave odobrio 1560 pengőa učenicima Građanske škole i 5000 pengőa učenicima Učiteljske škole. Isto tako izvijestio je da Međimurje u mađarskom parlamentu zastupaju čakovečki načelnik Oto Pečornik i vitez Ferenc Horvath, seljak iz Preloga. Također je izvijestio da mađarski gospodarski stručnjaci drže predavanja po međimurskim selima te da je iz Mađarske poslan franjevac koji je u Međimurju osnovao društvo "Katolikus iparos munkasifjak orszagos egysülete" (Građa, knj. II, 1984.:73).

Diplomatski predstavnik NDH u Mađarskoj Ivo pl. Gaj susreo se 18. prosinca 1942. godine s predsjednikom mađarske vlade Miklosom von Kálláyjem i tom prigodom se razgovaralo o položaju hrvatske manjine u Mađarskoj, kao i o međusobnim odnosima. Gaj je poslije u razgovoru s rumunjskim poslanikom istakao da Zagreb ne priznaje pripojenje Međimurja Mađarskoj, ali da sada ne može otvarati rješavanje ovog pitanja, jer Hrvatska ne smije stvarati teškoće snagama Osovine. Gaj je istaknuo da vlada NDH namjerava u povoljnom trenutku otvoriti ovo pitanje. Istaknuo je da ima osjećaj da su predsjednik Kálláy, pa čak i knez Ivan Bethlem koji je neka vrsta "sive eminencije" u kreiranju mađarske vanjske politike, spremni udovoljiti Hrvatskoj u pitanju Međimurja, ali drugi politički čimbenici i pojedinci tome se protive (Mihanović, 2001.:349).

Ivu pl. Gaja na dužnosti veleposlanika u Mađarskoj zamijenio je dr. Vladimir Košak, koji je na toj dužnosti ostao do ožujka 1944. godine. Poslije njega na ovu dužnost dolazi dr. Branko Benzon, do lipnja 1944., a zatim prof. Hakija Hadžić koji na toj dužnosti ostaje sve do sloma NDH. Hadžića je na to mjesto postavio tadašnji ministar vanjskih poslova dr. Alajbegović, premda je protiv toga protestirao I. Gaj smatrajući da nije razborito poslati jednog muslimana u ovu katoličku zemlju, u čijoj je tradiciji borba protiv Turaka i muslimana.⁵

Za cijelo vrijeme trajanja Drugoga svjetskog rata svi ugovori i pregovori s Mađarskom započinjali bi tako da bi hrvatski izaslanici izjavili da NDH ne priznaje okupaciju i da na Međimurje gleda kao na svoj integralni dio. Na to bi se mađarski izaslanici ogradili izjavom da Mađarska smatra Međimurje područjem koje spada pod suverenitet Krune sv. Stjepana.⁶

⁵ HDA, RSUP SRH SDS, 013. 2 9. Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, elaborat Vladimira Židovca, kut. 22., 110.

⁶ HDA, RSUP SRH SDS, 013. 2 9. Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, elaborat Vladimira Židovca, kut. 22., 109.

Političko stajalište vlade NDH bilo je zbog Međimurja i Baranje protumađarsko. Ministar vanjskih poslova NDH Mladen Lorković izjavio je prilikom sazivanja Sabora, 24. veljače 1942. godine, da se Međimurje "smatra sastavnim dijelom NDH". (Jelić-Butić, 1977.:94) Pod talijansko-njemačkim pritiskom započeli su u proljeće 1942. godine razgovori između hrvatskog i mađarskog izaslanstva o utvrđivanju zajedničke granice. Hrvatska je strana tada otvoreno postavila pitanje Međimurja. Ministar vanjskih poslova Mladen Lorković tada je opovrgnuo vijesti Radio Moskve o navodnom potpisivanju sporazuma između Hrvatske i Mađarske. Tom prilikom Lorković je izjavio i da "između hrvatskoga i mađarskoga naroda neće nikada biti razumijevanja i ljubavi, stoga što u Hrvatskoj Mađarima nitko ne vjeruje". (Mihanović, 2001.:346).

Međutim, treba istaknuti da je među vodećim dužnosnicima NDH bilo i drugačijih stavova o odnosima s Mađarskom. Tako je govoreći o hrvatsko-mađarskim odnosima u Drugom svjetskom ratu Eugen Dido Kvaternik, koji je u to vrijeme bio na čelu dviju glavnih redarstvenih odnosno policijskih institucija u NDH, Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR-a) i Ustaške nadzorne službe (UNS-a), smatrao da su vlasti NDH u izravnim pregovorima s Mađarima mogli sačuvati i Međimurje, ali da su se dali od njemačkog poslanika u NDH Kaschea nagovoriti na jednu izričitu protumađarsku liniju. Kvaternik je držao da je interes Mađarske bio da na svojim južnim granicama ima nezavisnu i prijateljsku Hrvatsku, a ne njemačkog i talijanskog satelita. Kvaternik je bio i mišljenja da krivnja za međimurski incident nije isključivo mađarska te ističe da za odnose između ova dva naroda vrijedi stara Starčevićeva definicija: "Nema u Evropi dva naroda, koji su toliko upućeni jedan na drugog, kao Hrvati i Mađari, ali, kad bi i samo dva puta u jednom stoljeću zajedno na Dravi konje napajali, uvijek bi se posvadili." (Eugen Dido Kvaternik, 1995.:256).

Poslanik NDH u Bugarskoj Vladimir Židovec ističe da mu je jednom prilikom u Budimpešti 1943. godine neimenovani mađarski diplomat izjavio: "Hrvati su svojom krivicom izgubili Međimurje, koje je sada kamen spoticanja između NDH i Mađarske. Zar nam itko može zamjeriti što smo naše čete poslali da zaposjednu područje koje je dugo vremena predstavljalo sastavni dio mađarske države, a u kojem se u tom trenutku nije nalazio nijedan hrvatski vojnik. Svakako nije to jedini razlog, što smo zaposjeli Međimurje. Mađarska mora dobiti slobodnu luku na Jadranu i to Rijeku. Međimurje je garancija da ćemo tu slobodnu zonu u riječkoj luci zaista i dobiti. Hrvati nam stoga nemaju što zamjeriti, jer to je politika. A naša je permanentna želja da dođe do što tješnje suradnje između nas i Hrvata jer ni jednima ni drugima ne bi odgovarala uspostava Jugoslavije, kao ni jačanja pozicije Srba".⁷ Treba istaknuti da je Židovca poslije Drugoga svjetskog rata uhitila komunistička jugoslavenska vlast. Dosje V. Židovca sadrži oko 300 stranica autobiografskog elaborata *Moje sudjelovanje u političkom životu* i zapisnike sa saslušanja u istražnom zatvoru u Zagrebu. Židovec je iznio i svoje mišljenje o pitanju Međimurja i odnosima između NDH i Mađarske u Drugom svjetskom ratu. Smatrao je da je Mađarska prije nego što je zaposjela Me-

⁷ HDA, RSUP SRH SDS, 013. 2 9. Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, elaborat Vladimira Židovca, kut. 22., 200.-201.

đimurje "opipala bilo njemačkog raspoloženja" i kada je vidjela da ono nije opasno, onda je ušla u Međimurje. Prema Židovčevu mišljenju "Hrvati su se kada su vidjeli da neposredno predstoji okupacija Međimurja od strane Mađara obratili Nijemcima za pomoć i savjet koji su im obećali da će to kasnije biti popravljeno". Židovec navodi da se Pavelić zadovoljio odašiljanjem protestnog brzojava i na tome je ostalo. Ovaj primjer Židovec navodi kao dokaz Pavelićeve "neelastičnosti i nesposobnosti da se sam izvuče iz teške situacije i usprkos težnje Nijemaca da mu onemogućie oslonac na koga drugoga osim njih, nađe među svojim susjedima pomoć, koju su uostalom Mađari bili pripravnici pružiti".⁸

U ožujku 1944. godine u složenim vojno-političkim prilikama, njemačka je vojska preuzela upravu nad Mađarskom. Naime, mađarska vlada intenzivno je radila na pokušajima da zemlju izvuku iz rata. Razumljivo da Nijemcima ovakav razvoj situacije nije odgovarao jer su im pored ostalog trebale zalihe nafte s jezera Balaton, a bili su nezadovoljni i tempom kojim se provodilo istrebljenje židovskog stanovništva u Mađarskoj. Nijemci su u dvije operacije "Margarethe" i "Panzerfaust" ušli u Mađarsku i prisilili regenta M. Horthyja na abdikaciju. Treći Reich okupirao je Mađarsku koja je nominalno zadržala neovisnost, imala je vlastitu vladu i oružane snage, no u stvarnosti je bila izvrgnuta njemačkoj okupaciji. Mjesto državnog vođe prepušteno je Ferencu Szálasiu vođi fašističke stranke "Strijeljasti križevi" (Nyilas keresztet part NKP). Naime, ova osnovna mađarska fašistička stranka osnovana je tijekom 1939. i 1940. godine ujedinjenjem brojnih sitnih fašističkih partija i organizacija. U vanjskoj politici program stranke je bio – "razvrnuti Trianonske okove i Veliku Mađarsku uspostaviti u najtješnjem savezu sa silama Osovine, prije svega Njemačkom".⁹

ODNOS REDARSTVENO-OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE NDH I KRALJEVINE MAĐARSKE 1941. - 1943.

Cjelokupni policijsko-sigurnosni sustav NDH uspostavljen je po uzoru ali i pod neposrednim pokroviteljstvom nacističke Njemačke i fašističke Italije. Može se zaključiti da su Nijemci NDH, iako je formalno bilo riječ o samostalnoj državi, u redarstveno-obavještajnom pogledu tretirali kao okupirano područje i u njoj su bile angažirane različite obavještajne službe Trećeg Reicha. Rimski ugovori potpisani 18. svibnja 1941. godine podijelili su područje NDH južno od njemačko-talijanske demarkacijske crte u tri zone. Tri mjeseca poslije Pavelić je talijanskoj Drugoj vojsci predao građansku i vojnu vlast u Drugoj zoni (ili tzv. Jadranskom obalnom pojasu) koju su gotovo potpuno držali sve do kapitulacije u rujnu 1943. godine. Talijanska obavještajna služba, jednako kao i njemačka, nije iskreno surađivala s istim službama NDH. Štoviše, one su često nastojale pridobiti njezine djelatnike, kako bi došli do obavještajnih podataka. Stoga je talijanska redarstveno obavještajna služba, (kao i njemačka) od strane

⁸ HDA, RSUP SRH SDS, 013. 2 9. Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, elaborat Vladimira Židovca, kut. 22., 200-201.

⁹ Državni arhiv u Zagrebu (DAZ), Redarstvena oblast za grad Zagreb, Povjerljivi spisi, sig. 2, kut. 24.

vlasti NDH tretirana kao neprijateljska.¹⁰ Kakav je bio odnos redarstvenih, odnosno policijskih i obavještajnih vlasti NDH prema susjednoj Mađarskoj koja je u Drugom svjetskom ratu također sudjelovala na strani sila Osovine?

U sklopu Ministarstva unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske osnovano je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) koji je djelovao kao poseban odjel Ministarstva unutarnjih poslova (MUP-a). Bio je zamišljen kao redovita redarstvena odnosno policijska ustanova NDH te je imao zadaću vrhovnog nadzora nad radom svih redarstvenih oblasti i službi. Premda je Mađarska okupirala Međimurje, NDH je zadržala upravu za kotare Čakovec i Prelog koji su djelovali u Varaždinu, dakle na području NDH. U podjeli NDH na velike župe područje Međimurja bilo je "konstatirano" kao sastavni dio Velike župe Zagorje sa sjedištem u Varaždinu. Područje Velike župe Zagorje bilo je na temelju Zakonske odredbe o velikim župama¹¹ podijeljeno na sljedeće kotare: Varaždin, Novi Marof, Zlatar, Klanjec, Pregrada, Ludbreg, Ivanec, Prelog, Čakovec (Landikušić, 1942.: 225-226). I u zemljopisnim kartama Međimurje je unošeno u granice NDH. Kotarska oblast Čakovec-Prelog nastala je kao privremeno tijelo za koordinaciju pomoći izbjeglicama iz Međimurja.¹²

Mađarska okupacija Međimurja prisilila je vlasti NDH da Kotarsku oblast Čakovec-Prelog preurede u instituciju koja je poslužila i za kontakt s Hrvatima iz Međimurja, ali isto tako i za prikupljanje obavijesti koje su se trebale iskoristiti u cilju reintegracije Međimurja. Kotarska oblast Čakovec-Prelog je u pitanjima koja se odnose na javni red i sigurnost bila podređena Župskoj redarstvenoj oblasti (ŽRO) u Varaždinu koja je bila u nadležnosti RAVSIGUR-a NDH.¹³

Istodobno je po uzoru na njemački Gestapo osnovana i Ustaška nadzorna služba (UNS), koja je postala specijalno redarstvo, odnosno policija ustaškog režima.

¹⁰ O odnosu redarstveno-obavještajnih službi NDH s Njemačkom i Italijom u Drugom svjetskom ratu vidi: Davor Kovačić, "Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941.-1945. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, (ČSP) br. 39/2007., br. 3, 551.-581.; D: Kovačić, "Odnos policijsko obavještajne službe Nezavisne Države Hrvatske prema Italiji 1941.-1943. godine", *ČSP* 40/2008., br. 3, 933.-951.

¹¹ *Narodne novine*, 10. VI. 1941.

¹² HDA, MUP NDH, R. U. B-I, 5138/44, kut. 250. Tako je primjerice Rozalija Schrey rođena Toth uputila Kotarskoj oblasti Čakovec-Prelog sa sjedištem u Varaždinu zamolbu za dobivanje domovnice za njezinu malodobnu djecu. Zamolba je prosljeđena preko Redarstvene oblasti za grad Zagreb. Međutim, u odgovoru Kotarske oblasti Čakovec-Prelog navodi se da moliteljica nije mogla pružiti nikakav dokaz o zavičajnosti svog supruga Mihajla Schreya u gradskoj općini Čakovec, a niti ova oblast ispitivanjem nekih izbjeglica iz Čakovca nije uspjela ustvrditi tu zavičajnost, pa niti današnje boravište njezinog muža. Nadalje je u dopisu navedeno da su "svi imenici zavičajnika svih međimurskih općina kao i drugi očevidnici o stanovništvu u rukama okupatora – Mađara". Moliteljica je preko Redarstvene oblasti za grad Zagreb obaviještena da joj se zamoljene domovnice neće izdati dok ne pruži dovoljan dokaz o zavičajnosti svog supruga gradskoj općini Čakovec.

¹³ HDA, Velika župa Zagorje – Varaždin 1941.-1945. Kotarska oblast Čakovec-Prelog, kut. 79. Tako je primjerice u ožujku 1942. ŽRO u Varaždinu naredila Kotarskoj oblasti Čakovec-Prelog da raspiše potragu za Borkom Joakimom, rođenom u selu Gornji Hrašćan kotar Čakovec jer je pobjegao "prigodom sprovođenja u pritvor pred redarstvenim organom".

Na čelo RAVSIGUR-a i UNS-a Pavelić je imenovao spomenutog Eugena Didu Kvaternika, čime je ujedinjen rad cijele policije odnosno redarstva. Poslije osnivanja UNS-a ustaška obavještajna služba postaje njegov sastavni dio pod nazivom Ured II. Sastavni dijelovi Ureda II. bili su odjeli, kojih je trebalo biti šesnaest, a svaki je pokrivaio određeno područje djelatnosti. Ti odjeli su postupno osnivani, a većina ih je osnovana tijekom 1942. godine, dok neki nisu ni osnovani ili zbog tajnosti o njihovu uredu nedostaju podaci.

Odjel XI. UNS-a obrađivao je mađarske državljane u NDH, mađarsku narodnu skupinu. U tim izvještajima ustaških obavještajaca za Mađare se kaže da su lojalni državljani, ali više naklonjeni Mađarskoj nego NDH te da priželjkuju pripojenje Mađarskoj.¹⁴ Obavještajna služba UNS-a, odnosno Ured II prema nalogu MUP-a NDH obrađivala je i djelovanje spomenute stranke "Strijeljastih križeva." Naime, u tom razdoblju to je bila oporbena mađarska stranka u odnosu na vladajuću "Mađarsku stranku života" (Magyar élet part – MEP). U dopisu MUP-a od 5. rujna 1942. godine navodi se "da na teritoriju NDH djeluje društvena zajednica mađarske narodnosne skupine (...) koja što više nosi i posebne odore po čemu bi se moglo zaključiti da ona djeluje kao legalno organizirano društvo sa odobrenim pravilima, što do danas nije uslijedilo. Prema tome se društvo mađarske narodnosne skupine "Strijeljasti križevi" na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske smatra ilegalnim društvom i radi toga se zabranjuje svaka djelatnost ovog društva, a uopće nošenje ikakvih znakova, napose odore."¹⁵

Zatim se obrađivalo hrvatsku emigraciju, mađarske obavještajce i izbjeglice iz Mađarske. Prema obavještajnim izvorima u svibnju 1942. godine počelo je novačenje "naših mladića u Međimurju". Zbog toga su mnogi mladići bježali na područje NDH jer nisu željeli služiti u mađarskoj vojsci (Građa, knj.: II, 1984.:462).

Obavještajna služba NDH koja se nalazila u sklopu UNS-a pratila je i voditelja mađarske obavještajne službe za Slavoniju dr. Martya. On je jednom prilikom izjavio "da je hrvatska obavještajna služba jedna ozbiljna igra djetinjastih diletanata", međutim nije uspio zapaziti da ga je obavještajna služba NDH ne samo pratila na svakom koraku, nego da mu je svaki put na "susretljiv" način već rezervirala sobu u hotelu "Esplanade".¹⁶

Pored obavještajne službe UNS-a mađarske obavještajce ubačene u NDH pratile su i ostale sigurnosne službe. Jednako tako pratile su i stanje u hrvatskim krajevima pripojenim Mađarskoj. Tako je iz izvještaja Zapovjedništva I. hrvatske oružničke pukovnije, koje je pratilo i stanje u Međimurju, Zapovjedništvu oružništva NDH od 20. svibnja 1941. godine vidljivo da su se mađarske vlasti služile i raznim smicalicama da bi dokazale pripadnost Međimurja Mađarskoj. U spomenutom izvještaju navodi se "da su neke osobe obilazile tvornice u Čakovcu i pozvale radnike da napuste posao i priključe se povorci, koja prolazi gradom uz glazbu i manifestira svoje oduševljenje radi skorog ulaska Hrvatske vojske u Čakovec i cijelo Međimurje". U izvješću se dalje

¹⁴ HDA, Ustaška Nadzorna služba (UNS), sig. 248/1-4.

¹⁵ DAZ, Redarstvena oblast za grad Zagreb, Povjerljivi spisi, sig. 2, kut. 24.

¹⁶ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2 21., Arhiv Hansa Helma, kut. 53, 34.

navodi "da su se radnici dali zavesti, pa su izašli na ulice i priključili se grupama manifestanata". Kako se kasnije utvrdilo, sve je bilo namjerno upriličeno od mađarskih vlasti, da bi se skupilo što više ljudi i cilj je bio da se prikaže oduševljenje stanovnika Čakovca radi pripajanja Međimurja Mađarskoj, čemu su klicali mađarski agenti u povorci. Razočarano radništvo, prozrevši pozadinu namještenih manifestacija, vratilo se na svoj posao (Građa, knj. I, 1981.:40).

Zapovjedništvo I. Hrvatske oružničke pukovnije 6. rujna 1941. godine dostavilo je izvješće oružničke postaje Legrad da se u okupiranom području u Međimurju (i Legradu) od početka rujna 1941. koncentrira mađarska vojska. Prema tom izvješću u Legrad je došlo oko 200 pješaka s 15 puškomitraljeza. U Prelog je došlo oko 1150 vojnika mitraljezaca i 12 topova, dok je u Čakovec došlo oko 3000 vojnika s raznim oružjem. Zapovjednik mađarske vojske u Legradu dr. Anek, po činu poručnik, izjavio je jednoj osobi da će 15. IX. 1941. godine u Međimurje doći oko 10.000 mađarskih vojnika koji će biti u pripravnosti za ulazak u NDH do rijeke Save. Deset dana poslije, odnosno 16. IX. 1941. godine Zapovjedništvo I. Hrvatske oružničke pukovnije dostavilo je izvještaj u kojem navodi da "prolaznici iz Mađarske izjavljuju da u Međimurju nema nikakvih priprema od strane mađarskih vojnih vlasti za bilo kakvi pokret u Hrvatskoj." U istom izvještaju se navodi da mađarske vojne vlasti pozivaju pričuvnike do 36 godina za popunu jedinica na ratištu, a od 36 do 50 godina za održavanje reda i mira u unutrašnjosti.¹⁷

U izvještaju zapovjedništva 2. oružničke pukovnije od 8. studenoga 1941. godine koje je poslano svim jedinicama ove pukovnije navodi se da "Glavni stožer Ministarstva Hrvatskog Domobranstva" ima podatke iz dovoljno pouzdanih izvora "da je središnjica mađarske izvještajne službe zadnjih dana uputila u našu zemlju oko 30 svojih uhoda, koji će u raznim krajevima NDH, a najviše vjerojatno u Zagrebu razviti svoju djelatnost". Prema tom izvještaju do sada se uspjelo prikupiti sljedeće podatke o načinu njihova rada: "1. Mađarske se uhode dijele na dvije vrste: a) Oni koji prikupljaju podatke; b) Oni koji ove podatke prosljeđuju u središnjicu. Oni pod b) po nuždi vrše zadaću i onih pod a). 2. Uhode pod a) i uhode pod b) obično se međusobno ne poznaju. 3. Način na koji će uhode koje prikupljaju podatke predati materijal organima koji treba da ga prosljede k središnjici, propisuje središnjica. Najobičniji način jeste, bacanje ceduljica na određenom mjestu u određeno vrijeme, predavanje materijala preko neke određene osobe i t. sl. 4. Uhode pod b) većinom su snabdjevene krugovalnim strojevima, s kojima mogu otpremati i primati brzojave. Ovi strojevi izgledaju kao obični putnički kovčezi manje veličine. Uređeni su za priključak na električnu struju, zbog čega mogu raditi samo tamo gdje takve struje ima, što im je loša strana. Oznake po strojevima većinom su na njemačkom, ili na nekom drugom stranom jeziku, premda su u Mađarskoj rađeni. 5. Brzojave predaje pomoću šifre. Pojedine skupine brzojava rastavljene su slovom r, na prim. 23589 r 14680 r. Ovo je način šifriranja kojim se najviše služe, što ne znači da ne rabe i druge načine. Rade na kratkim valovima (oko 60m/z), a vrijeme rada im je obično između 20 i 23 sata. Subotom i nedjeljom izbjegavaju rad, osim ako to naročita potreba ne

¹⁷ HDA, ZIG NDH, III-10, kut. 158, 1-5.

iziskuje. 6. Organi mađarske izvještajne službe dobro su plaćeni. No i pored toga, oni imaju nalog da si nađu ovdje neko zaposlenje, kako vlastima ne bi postali sumnjivi od čega žive. Trude se dobiti zastupništva za prodaju knjiga, srećaka, slika itd., dakle takvo zaposlenje, koje im omogućava veliku slobodu kretanja. Svoje prihode od tih poslova trude se prikazati pred vlastima kao mnogo veće od stvarnih, kako bi opravdali udoban život i skup stan. Naročitu pažnju poklanjaju izboru stana. Stan treba da je u zgradi koja ne stoji pod prismotrom redarstva i da omogućava neopaženi rad sa krugovalom. Ovakvi su stanovi skupi i teško se nalaze. Zato kada se nađu pristaju da plate svaku cijenu. 7. Organi mađarske izvještajne službe iskusni su radnici na tome polju i stoje već više godina u toj službi. U našu zemlju poslani su kao bivši vojni bjegunci jugoslavenske vojske, ili kao bivši politički emigranti, ili kao naši sunarodnjaci iz Međimurja i Baranje i t. sl. te se vraćaju u svoju domovinu na stalni boravak. Vrlo dobro vladaju hrvatskim jezikom. Ukoliko se prikazuju kao bivši emigranti koji su primili mađarsko državljanstvo, oni će od naših vlasti moliti dozvolu za boravak. Prednje se dostavlja na znanje i zapovijedam da se poduzmu mjere hvatanja ovih uhoda i to sporatzumno sa redarstvenim vlastima tamo gdje ih ima. Naročito motriti na sva lica koja dolaze iz Mađarske, pa bilo to kao izbjeglice ili kao naši privrženici i podanici. Sve oružnike podučiti na času obuke.”¹⁸

Kao što je istaknuto, suradnje između redarstvenih odnosno policijskih vlasti NDH i Mađarske u tom vremenu još nije bilo. Tako su nakon diverzije na zgradu zagrebačke pošte u Jurišićevoj ulici u rujnu 1941. godine u provedenoj istrazi ustaški agenti dobili podatak da se jedan od supružnika Galjer koji su sudjelovali u diverziji prebacio u Mađarsku. U tu je svrhu poslan jedan redarstveni stražar iz okolice Koprivnice u Mađarsku, ilegalno se tamo prebacivši. S obzirom da dvije države nisu još bile uspostavile redarstvenu, odnosno policijsku suradnju vratio se neobavljena posla.¹⁹

Međutim, treba istaknuti da je bilo pokušaja da se redarstveni odnosi između dviju država uspostave, prije svega na lokalnoj razini. Tako su prema izvješću Zapovjedništva mjesta Varaždin mađarski časnici u studenom 1942. godine došli na dogovor radi zajedničkog rada na suzbijanju komunista. Povod je bio iskliznuće vlaka koji je preko Međimurja u unutrašnjost Mađarske vozio iz Italije topnički materijal, platno te živežne namirnice. Prema izvještaju, mađarske vlasti “umoljavaju, da se u slučaju uhićenja i istrage komunista kod Vas pozove organ vlasti iz Čakovca, isto bi učinili oni kod istrage kod njih, mole nadalje, da im se dostave imena možebitno i ubijenih komunista, po mogućnosti i njihove snimke”. (Građa, knj. II, 1984.:543). Međutim, tada nije došlo do uspostave suradnje redarstvenih vlasti NDH i Kraljevine Mađarske.

Ubrzo nakon smjene Eugena Dide Kvaternika, početkom 1943. godine izvršena je reorganizacija redarstvenog odnosno policijskog sustava NDH. UNS je ukinut kao samostalna ustanova, a njegove su službe stavljene u nadležnost Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR), Ustaške vojnice i drugih institucija. Struktura

¹⁸ HDA, Zapovjedništvo oružničkih vodova NDH, taj. spis 179/41., kut. 1.

¹⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5. Zapisnik sa saslušanja Stjepana Blažekovića, kut. 51, 13.

i organizacija GRAVSIGUR-a bila je približno jednaka organizaciji ukinutog UNS-a, naime bila je riječ o strogo piramidalnoj organizacijskoj strukturi i odgovornosti. Svi uredi, odjeli, GRAVSIGUR-a, jednako kao ranije UNS-a, bili su podređeni ravnatelju odnosno zapovjedniku GRAVSIGUR-a. Na čelu svega je zapravo bio poglavnik NDH (Kovačić, 2009.: 230).

ODNOS REDARSTVENO-OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE NDH I KRALJEVINE MAĐARSKJE 1943. - 1945.

Rasformiranjem odnosno ukinućem UNS-a stvoren je u GRAVSIGUR-u Odsjek B II. koji se isključivo bavio obavještajnom službom na području cijele NDH. Nastao je iz Ureda II. UNS-a od koga je primio prvu organizacijsku podjelu, osnovni kadar i obavještajnu mrežu. Na taj način Ured II. UNS-a nastavio je ustvari svoj raniji rad pod nazivom Odsjek B II. s time da se još više pojačao kadrovima i mrežom te dalje organizacijski razvijao prema prilikama i potrebama obavještajne službe. Odsjek B II. potpadao je pod pročelnika Odjela B (Odjel javne sigurnosti).

Odsjek B II. dijelio se na pododsjeke čiji broj niti naziv nije bio stalan. Odnos rada između pododsjeka bio je prilično slabo organiziran, odnosno nije bio međusobno usklađen. Na taj način pododsjeci su ustvari djelovali kao samostalna tijela. Dužnost svakog pododsjeka bila je da one podatke koje posjeduje, a ne spada u njegov djelokrug, pošalje onom pododsjeku u čiji je djelokrug to spadalo. Međutim, u svakodnevnom radu to se vrlo rijetko prakticiralo. Do takvog odnosa dolazilo je zbog međusobnih nesimpatija rukovoditelja pododsjeka ili zbog želje za njihovim samoisticanjem (Kovačić, 2009.:248).

Problem s Mađarima rješavan je tako da se obrađivao rad mađarske obavještajne službe, njezini agenti i suradnici, metode rada i organizacija, održavanje veze, teklići (kuriri), materijalna sredstva, područja i problemi rada. Zatim se pratio rad mađarskih diplomatskih i konzularnih predstavništava u NDH, poslanstvo u Zagrebu, političke namjere i osoblje, konzulat u Zagrebu, veze, osoblje i rad. Pratila se i Mađarska kulturna zajednica kao organizacija mađarske nacionalne manjine na teritoriju NDH, mađarske teritorijalne aspiracije, njezino vodstvo i članstvo, odnos prema NDH i domaćem stanovništvu. Rad mađarske vojske u Međimurju, njezin sastav, jačina, razmještaj, naoružanje, moral, postupak sa stanovništvom i zapovjedni kadar (Kovačić, 2009.:262).

Ni tada još nije bila uspostavljena redarstvena, odnosno policijska suradnja između dviju država. Primjerice, krajem kolovoza 1943. godine dogodio se pogranični incident. Tada su Titovi partizani napali mađarsku pograničnu stražu kod mjesta Sv. Marija, kotar Prelog. Tom prilikom je kotarski predstojnik u Čakovcu dr. Vida molio Župsku redarstvenu oblast u Varaždinu da mu javi da li će mađarsko izaslanstvo doći u Varaždin ili će izaslanstvo vlasti NDH doći u Čakovec. Kotarski predstojnik dr. Vida navodio je "da se ovdje radi o jednom graničnom incidentu koji se na temelju graničnog ugovora između Mađarske i NDH mora povjerenstveno izviditi i provje-

riti". Izvješće o tom pograničnom incidentu poslano je i GRAVSIGUR-u (Građa, knj. V, 1986.: 953-954).

Mađarske su vlasti unatoč protivljenju vlasti NDH uhićivale prvake Hrvata u Međimurju. Tako je mr. Teodor Košak povjerenik za Međimurje u listopadu 1943. godine izvijestio MUP NDH "da je mađarska vojska, oružništvo i tajno redarstvo odvelo par stotina najboljih Hrvata Međimuraca iz svih sela Međimurja najprije u Čakovec, a zatim u unutrašnjost Mađarske". U izvještaju se navodi da su mjesta Gornji Kraljevec, Vratišinec, Krištanovec, Mihovljan bila i ostala kula hrvatstva u Međimurju gdje je započeo najsnažniji ustaški pokret i dao najviše ustaških boraca (Građa, knj. VII, 1987, 178). Naime, cijelo je Međimurje bilo premreženo gustom mrežom oružničkih postaja koje su sprečavale svaki pokušaj protumađarske djelatnosti i propagande. U Čakovcu, središtu Međimurja uveden je policijski sat od 23:30 do 5:30 sati osim za one koji se kreću prema željezničkom kolodvoru te liječnicima i bobicama kojima su izdane posebne dozvole za kretanje. Međutim, u provođenju tih odredbi često je do izražaja dolazila samovolja oružnika i vojnika koji su vrlo često nasilno postupali prema tamošnjem pučanstvu (Hutinec, 2005.:307).

Po nekim obavještenjima mađarske vlasti su krajem 1943. godine pozvale stanovnike iz Međimurja koji posjeduju zemljišta preko Mure, dakle na prijašnjem mađarskom području, da što prije spreme svoj urod u kuće, jer će im se oduzeti "dovlastničke prolaznice" i da će moći putovati u Mađarsku samo s "propustnicama i to povodom poziva vlasti". Mađarske vlasti su prema tim izvorima preporučile da ove posjede u Mađarskoj prodaju i tim novcem kupe zemljište u Međimurju. U Međimurju su se iste informacije tumačile tako da Mađari vide kako će morati napustiti Međimurje, pa bi željeli imati čim manje dvovlasnika te ih zato nagovaraju da prodaju svoje posjede u Mađarskoj. Međimurci su na temelju toga zaključivali da su Mađarima nepovjerljivi, i da je značajno "da se stanovnici Međimurja smatraju dvovlastnicima obzirom na njihov posjed koji se nalazi preko Mure, tj. na području Mađarske" (Građa, knj. VII, 1987, 605).

U jednom izvještaju GRAVSIGUR-a, odnosno njegovog obavještajnog odjela Od-sjek B II. od 15. prosinca 1943. godine o političkim prilikama u Međimurju navodi se da su u "posljednje vrijeme mađarski oružnici i seoski starješine (birovi) počeli ponovno zlostavljati naš živalj u Međimurju, a to se naročito očituje kod različitih podavanja koje seljaci moraju dati državi". Navodi se da su krajem studenog 1943. godine mađarski oružnici uzimali dvokolice stanovnicima Međimurja i to tako da su oružnici stali na sredinu ceste, kuda su prolazili ljudi s dvokolicom, a kada bi netko naišao s boljom dvokolicom, skinuli bi ga i uzeli dvokolicu, bez ikakve potvrde o njenom oduzimanju dvokolice (Građa, knj. VII, 1987.:603).

Obavještajna služba GRAVSIGUR-a, jednako kao i u ranijem razdoblju, obrađivala je i djelovanje spomenute stranke "Strijeljasti križevi". Vjekoslav Luburić je u ljeto 1943. godine uspostavio vezu sa "Strijeljastim križevima". Može se pretpostaviti da je Luburić, vjerojatno po nalogu poglavnika Pavelića, bio veza između ustaškog pokreta i mađarskih fašističkih emigranata. Na temelju tih veza bio je osnovan i jedan vod sastavljen od Mađara, koji su u ustaškim odorama bili smješteni u Lepoglavi, gdje su imali obuku. Pripadnici ovog voda bili su uglavnom rođeni u Mađarskoj, ali

su kao pripadnici "Strijeljastih križeva" emigrirali ili dezertirali iz mađarske vojske. Nešto prije njihova dolaska na vlast u Mađarskoj u jesen 1944. godine, vod je povučen iz Lepoglave.²⁰

Obavještajni odjel GRAVSIGUR-a Odsjek B II. pratio je i visoke dužnosnike mađarske vlade. Tako je početkom 1944. godine dostavio MUP-u NDH podatke o predsjedniku vlade Mađarske Sztojaju. U izvještaju se navodi "da je novi predsjednik vlade Sztojaj po dobivenim obavještenjima Srbin pravoslavne vjere, koji se prije zvao Mita Stojaković, a rodom je iz Palanke" (Bačke, nap. D. Kovačić). Nadalje se navodi da je on bivši "austrougarski general" koji je nakon Prvoga svjetskog rata optirao za Mađarsku i promijenio ime. Na kraju izvještaja se navodi da je nova vlada u Mađarskoj privremena te da će uskoro doći nova.²¹

Kontroliran je rad Mađara kao i ostalih pripadnika manjinskih skupina na području NDH, kao i postupak stranih vojski prema domaćem stanovništvu, njihova nedjela na terenu, a uzgredno su skupljani podaci o njihovim suradnicima i eventualnim obavještajcima. U proljeće 1944. godine povjerenici Odsjeka B II. u Zemunu i Osijeku, Karlo Bralić i Andrija Juratović trebali su na području svojih povjereništava posvetiti veću pažnju problemu Mađara (i Nijemaca), pa je sav materijal koji je od tih povjereništava dolazio, a ticao se problema Mađara, bio diskretno stavljan u pododsjek koji je obrađivao Mađare i koji ga je koristio i unosio u svoje izvještaje.²²

Suradnja između ministarstva unutarnjih poslova NDH i Mađarske uspostavljena je tek u ožujku 1944. godine kada je njemačka vojska preuzela upravu nad Mađarskom. Pregovori su započeli između generala Ujszasija i ravnatelja GRAVSIGUR-a Milutina Jurčića i njegovog zamjenika Vrankovića. Tada je dogovorena suradnja između hrvatskih i mađarskih redarstvenih oblasti u političkim predmetima. Prije toga sporazuma, kako je prije navedeno, nije bilo značajnije suradnje između hrvatskih i mađarskih obavještajno-redarstvenih službi. Mađarske vlasti su tom prilikom prihvatile taj sporazum te odredile svojim podređenim redarstvima, tj. onima koje graniče s NDH, da imaju stupiti u svezu s vlastima NDH i da te veze moraju biti što je moguće bolje i srdačnije (Građa, knj. IX, 1988.:287).

Dogovorena je međusobna suradnja koja je trebala obuhvaćati: a) vijesti o partizanima, koji se kreću u pograničnom području. Tako je trebalo izmijeniti vijesti o kretanju, sastavu i radu partizanskih jedinica bilo na području Mađarske ili NDH, a radi možebitnog progona osoba koje su partizane potpomagale. Također je dogovoreno da će izmjenjivati osobne podatke bez obzira radi li se o osobama koje borave na području NDH ili Kraljevine Mađarske; b) izmjena vijesti o komunistima – dogovoreno je da se na isti način vijesti razmjenjuju kao i vijesti o partizanima, tako da pogranične redarstvene vlasti budu uvijek upoznate sa stanjem komunističkih organizacija na tom području, kako bi se mogle povremeno poduzeti preventivne, odnosno represivne mjere; c) izmjena promidžbenog gradiva partizana i komunista.

²⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5. Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH, kut. 51.

²¹ HDA, MUP NDH, U. P. M. T. 1657/44, kut. 20.

²² HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5. Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH, kut. 51.

Pogranične redarstvene oblasti obiju zemalja trebale su izmjenjivati razne letke, proglase, brošure i drugo promidžbeno tvorivo, kako bi stalno bile obaviještene o radu pojedinih partizanskih skupina, odnosno komunističke partije. Dogovoreno je da se može razmjenjivati i ono gradivo koje je možda već i zastarjelo, u svrhu da pogranična redarstva i jedne i druge zemlje potpuno upoznaju prilike pod kojima su se razvijale ilegalne organizacije, odnosno, kako bi se iz tih podataka mogla stvoriti slika o opadanju ili porastu tih organizacija. Spomenuto gradivo trebalo se razmjenjivati u izvorniku, ali ako izvornici nedostaju moglo se razmjenjivati u ovjervljenom prijepisu; d) izmjena vijesti o djelima sabotaže. Dogovoreno je da će se istrage o djelima sabotaže izmjenjivati tako da redarstva obiju zemalja budu upoznata s načinom, sredstvima i djelovanju tih sredstava kako bi se izvršile i usavršile preventivne mjere odnosno iste poduzele; e) izmjena političkih uhićenika. Dogovoreno je da ukoliko pojedina redarstva drže da bi koji od političkih bjegunaca bio važan za istragu odnosno, da bi valjalo nekog političkog zločinca izručiti, redarstvene će se oblasti obratiti na Glavno ravnateljstvo koje će poduzeti dalje korake. Župske redarstvene oblasti trebale su stupiti u vezu s mađarskim redarstvenim oblastima te s njima izmjenjivati vijesti. Tako je Župska redarstvena oblast Varaždin trebala surađivati s mađarskim redarstvom u Čakovcu.²³ Međutim, ova suradnja nije nikada do kraja uspostavljena. U jednom izvještaju Odsjeka B II. GRAVSIGUR-a MUP-u NDH u proljeće 1944. daju se podaci o stanju u Mađarskoj. Navodi se da su svu vlast u Mađarskoj preuzeli Nijemci, da su u vojarnama uz mađarsku vojsku postavljene i njemačke straže te da je sva mađarska vojska pod njemačkim zapovjedništvom a oni "su preuzeli i funkciju javnog prometa".²⁴

Promjenu političkog sustava u Mađarskoj nakon uspostave njemačke vojne uprave pozornost je pratila i vlast NDH. Razmišljalo se tada o povratku područja koja su zauzeli Mađari. Ministar vanjskih poslova NDH pozvao je u svoj kabinet njemačkog poslanika u Zagrebu Kaschea, 25. ožujka 1944. godine te mu iznio usmeni zahtjev: "Hrvatska očekuje da joj Mađarska vrati područje Međimurja, koje smatra sastavnim dijelom hrvatske države, kao i dijelove Baranje koji su nastanjeni hrvatskom većinom. Hrvatska ne želi zbog aktualnih okolnosti stvarati Reichu nikakve teškoće, te vlada u Zagrebu ne zahtijeva brzu uspostavu vrhovništva nad traženim područjima, nego predlaže da se na njima osnuje uprava koja će odgovarati potrebama mjesnog pučanstva." (Mihanović, 2001.:352).

Njemačkom okupacijom Mađarske, izolirane skupine mađarskih seljaka u Hrvatskoj ostale su bez ikakvih veza s matičnom zemljom same i slabe (Kolar-Dimitrijević,

²³ Župska redarstvena oblast Bjelovar i Ispostava Župske redarstvene oblasti Koprivnica trebala je surađivati s mađarskim redarstvom u Gjékényesu, Ispostava Župske redarstvene oblasti Virovitica sa zapovjedništvom oružništva u Barcsu, Župska redarstvena oblast Osijek i Župska redarstvena oblast Vukovar s ispostavom mađarskog pograničnog redarstva u Osijeku, Ispostava Župske redarstvene oblasti u Petrovaradinu i Hrvatskim Karlovcima s mađarskim redarstvom u Novom Sadu. Ove redarstvene oblasti trebale su o navedenoj suradnji izvještavati GRAVSIGUR te istaknuti eventualne zapreke o suradnji koje bi bile suprotne ugovorenim, kako bi se te zapreke mogle što prije ukloniti.

²⁴ HDA, MUP NDH, U.P.M.T. 1660/44, kut. 20.

1995.:128). U travnju 1945. godine sovjetske i bugarske vojne trupe izbacile su njemačku vojsku iz Međimurja čime je i formalno prestala mađarska vlast nad ovim prostorom.

ZAKLJUČAK

U razdoblju od 1941. do 1945. godine pitanje odnosa s Kraljevinom Mađarskom u različitim oblicima stalno je bilo u žarištu vladajućih, a samim tim i u redarstveno-obavještajnim krugovima NDH. S obzirom na vojno-političke događaje na europskom kontinentu i političke odnose u regiji 1941. godine, kada su neka područja koja su pripadala Kraljevini Jugoslaviji, odnosno Banovini Hrvatskoj, uz odobrenje Berlina i Rima došle u granicu Horthyeve Mađarske, počinju rasti i suprotnosti između NDH i Kraljevine Mađarske. Pripojenje Međimurja i hrvatskog dijela Baranje Mađarskoj ogorčilo je vlasti NDH jer se radilo o hrvatskim povijesnim i etničkim područjima. Zagreb je najteže pogodio gubitak Međimurja u kojem je živjelo više od devedeset posto hrvatskog stanovništva. Zbog toga nije bilo međusobne suradnje niti u pitanjima redarstvene odnosno policijsko-obavještajne službe. Tek u proljeće 1944. godine kada je nakon uspostave njemačke vojne uprave došlo do promjene političkog sustava u Mađarskoj, dogovorena je suradnja između ministarstva unutarnjih poslova NDH i Mađarske. Međutim, do konkretne realizacije i stvarne suradnje nikada ustvari nije niti došlo jer su se uskoro obje države počele urušavati da bi 1945. godine doživjele konačan slom.

LITERATURA

- Barić, Nikica (2003.) *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Hutinec, Goran, (2005.) "List Muraköz-Megyimurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)". *Radovi* 37: 283.-311. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Jelić, Ivan (1978.) *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jelić-Butić, Fikreta (1977.) *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Školska knjiga.
- Jonjić, Tomislav (2000.) *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942*. Zagreb: Libar.
- Kisić-Kolanović, Nada (2003.) *Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941-1945*. (2. sv.). Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Kolar-Dimitrijević, Mira (1995.) "Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 27 (1): 125.-137. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

- Kovačić, Davor (2009.) *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Krizman, Bogdan (1986) *Pavelić u bjekstvu.* Zagreb: Globus.
- Kvaternik, Eugen Dido (1995.) *Sjećanja i zapažanja 1925 – 1945. Prilozi za hrvatsku povijest.* Zagreb: Starčević.
- Landikušić, Rafael (1942.) *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske.* Zagreb.
- Mihanović, Marin (2001.) "Mađarsko pitanje u hrvatsko-rumunjskim odnosima od 1941. do 1944. godine: pokušaj obnove Male Antante", *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2).; 323-355. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Arhivsko gradivo:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- Zbirka izvornog gradiva iz vremena NDH 1941.-1945.
- Velika župa Zagorje – Varaždin 1941.-1945. Kotarska oblast Čakovec - Prelog 1941.-1945.
- Ministarstvo unutarnjih poslova NDH 1941.-1945.
- Ustaška nadzorna služba 1941.-1943.
- Zapovjedništvo oružničkih vodova NDH 1941.-1945
- Zbirka dokumenata Republičkog sekretarijata unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti 1944.-1987.

Državni arhiv u Zagrebu

Redarstvena oblast za grad Zagreb, 1941.-1945. Povjerljivi spisi.

Objavljeno gradivo

- (1981.-1989.) *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945.*, knj. 1-10., Zagreb: Savjet za izdavanje "Građe za povijest NOP-a i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945."

Tisak:

Narodne novine, Zagreb, 1941.

THE MEĐIMURJE QUESTION IN POLICE INTELLIGENCE RELATIONSHIPS OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA AND THE KINGDOM OF HUNGARY DURING THE SECOND WORLD WAR

Davor Kovačić

Summary

The study investigates the relation of the police intelligence system of the Independent State of Croatia (NDH) towards Kingdom of Hungary in the II World War on the basis of available archival sources and the existing literature. Relationship between two neighbouring states were tense because Hungarian was occupied Međimurje and Baranja. The entire police (and administrative) system of the NDH was set up following the models, but also under direct patronage, of fascist Italy and nazi Germany. A particular problem in the work of police and intelligence services was that the territory of the NDH was covered by networks of other, generally unfriendly intelligence services that had to be detected, observed and neutralised. Therefore, the Hungarian police-intelligence services as well as the German and Italy were treated by the NDH authorities as hostile.

Keywords: Independent State of Croatia (NDH), Međimurje, Kingdom Hungary, police, intelligence service.